

Urszula SOKÓLSKA

NEOLOGIZMY SŁOWOTWÓRCZE
W ZIELU NA KRATERZE I W SZCZENIĘCYCH LATACH
MELCHIORA WAŃKOWICZA

Język Wańkowicza wciąż pozostaje żywy i fascynujący, wciąż skrzy się dowcipem, wciąż zaskakuje autentyczną świeżością, niezwykle skojarzeniami i osobliwym postrzeganiem rzeczywistości. Mistrzostwo w odmalowywaniu odcieni i nastroju chwili pisarz osiągał – między innymi – dzięki niecodziennej, czasami wręcz „nieokiełzanej” leksyce, słownictwu o charakterze archaicznym, gwarowym, słownictwu potocznemu, żargonowemu, a także licznym neologizmom, które tworzył z ogromnym zapałem i zadziwiającą świadomością reguł funkcjonujących w języku. Potrzebę wprowadzania nowych elementów leksykalnych do języka tłumaczył w sposób następujący: „Język jest wielokrotnie za szczupły, aby oddawać to, co pisarz chce powiedzieć. Te 125 tysięcy słów słownika pod redakcją Doroszewskiego gnieździ się w niebywałej ciasnocie. Na jednym tapczanie po kilka słów; rola w gospodarstwie i rola w teatrze, rząd krzesel i rząd państwa, mina wybuchowa i mina na twarzy, pokój jako izba i pokój jako »pax«. Przecież najmniej połowa naszych słów jest zakwaterowana, dzięki ubóstwu, w przymusowym współżyciu. W tych warunkach należy otworzyć jak najszerzej wrota słowom obcym i neologizmom”¹. Choć pisarz sam stworzył niezliczoną ilość neologizmów, rozumiał, że wiele nowych wyrazów, funkcjonujących w wyjątkowym kontekście zamysłu pisarskiego, nie ma szans na upowszechnienie; one są bowiem „jak ikra rybia, jak jaja owadów, jak żabi skrzek: tylko ułamek ułamka jednego procentu ma szanse przeżycia”². Ale to nic, bo nawet „te nowotwory, które tru-

¹ M. Wańkowicz, *O kompleksach tylko ułamkowo*, „Kultura” 1972, nr 52.

² M. Wańkowicz, *Karaśka La Fontaine’a*, t. I, Kraków 1972, s. 330.

pieją, poczęły się nie na darmo. Z ich martwych ciał tworzy się epoka, a na tej opoce budujemy kościół języka”³. Ów przewyborny znawca języka, powielekroć łamiąc normę funkcjonującą w polszczyźnie ogólnej, zaskakiwał erudycją i niezwykłym darem „wymyślania” nowych wyrazów „pasujących jak ulał” do sytuacji i niepowtarzalnego niuansu. Co więcej, nie licząc się z autorytetami, potrafił badaczom języka narzucać określone rozwiązania: „językoznawcy nie powinni sykać na neologizmy – ziarenka piasku wsuwane w tryby gramatyki – (...) nie powinni iść przed językiem, tylko za nim i porządkować to, co samorośnie (samorośnie – jedno słowo)”⁴.

Mimo że problem nowych wyrazów – tworzonych doraźnie przez pisarza – wydawał się niezwykle istotny i ważny, badacze twórczości Wańkowicza ograniczali się w zasadzie do przypadkowego cytowania materiału leksykalnego i niezwykle ogólnikowych stwierdzeń. Artykuł ten jest próbą opisu neologizmów wyekscerpowanych z dwóch zaledwie Wańkowiczowskich utworów, mianowicie *Szczeniących lat* (Kraków 1987) i *Ziela na kraterze* (Warszawa 1991).

Za neologizm uznaję tu jednostkę leksykalną, nową pod względem budowy, znaczenia lub połączenia z innymi jednostkami, ustabilizowaną w normie leksykalnej całkowicie, częściowo lub zupełnie nieustabilizowaną⁵. Przedmiotem mojego zainteresowania będą wyłącznie neologizmy słowotwórcze tworzone derywacyjnie na podstawie modeli odznaczających się różną produktywnością.

Wyekscerpowany materiał skonfrontowałam z zawartością słowników języka polskiego⁶ i w omówieniu uwzględniłam jedynie te leksemy, których nie rejestrują SL, SWil i SW, a SJPD zaświadcza wyłącznie przykładami z Wańkowicza.

³ Tamże, s. 331.

⁴ M. Wańkowicz, *Karafka La Fontaine'a*, t. II, Kraków 1981, s. 88.

⁵ Por. T. Smótkowa, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków 2001, s. 14.

⁶ J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–27 (SW); S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1994–95 (SL); *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958–69 (SJPD); *Słownik języka polskiego*, wyd. przez M. Orgelbranda, Wilno 1861 (SWil).

1. RZECZOWNIKI

1.1. FORMACJE ODRZECZOWNIKOWE

1.1.1. FORMACJE SUFIKSALNE

∅

kuchniolog 'zartobliwie o byle jakim specjalście w zakresie gotowania': „dręczył King Bogu ducha winnego Królika, tak znakomitego *kuchniologa*, że na wycieczce kajakowej położyła na patelni kawałek mięsa wielkości orzecha, będąc przekonana, że mięso tak samo narośnie jak baba w piecu” Ziel 115. Formacja słowotwórcza utworzona na wzór nazw osobowych derywowanych od dziedziny, którą zajmuje się ten, kogo derywat nazywa, por.: *filolog* ⇐ *filologia*, *psycholog* ⇐ *psychologia*, *archeolog* ⇐ *archeologia*. Chociaż słowniki ani też sam Wańkowicz, nie poświadczają rzeczownika *kuchniologia*, teoretycznie możemy dopatrywać się tutaj relacji: *kuchniolog* ⇐ *kuchniologia*.

-izm

dumasizm 'zjawiska nawiązujące do pisarstwa Dumas'a': „nad Sekwaną (...) nagle z tych snobizmów i *dumasizmów* (...) wyłaniało się przeczcucie starego świata romańskiego” Ziel 205.

kundlizm 'pogardliwie o kłóceniu się, użeraniu się jak kundle, agresywny sposób bycia': „Koczkodan ział nienawiścią do Piłsudskiego. Mama (...) wysłuchiwała z rezygnacją (...) całego potwornego brekeksu, którym *kundlizm* obrzuca wielkość” Ziel 161.

-ista

rytualista 'złośliwie o osobie podtrzymującej określony rytuał': „Od tzw. księży »rytualistów«⁷, którzy zobowiązali się odprawiać w języku rosyjskim nabożeństwa dodatkowe, odwrócono się ze wstrętem” Szl 86.

⁷ Wańkowicz często sygnalizuje użycie wyrazu odbiegającego od normy ogólnopolskiej poprzez użycie cudzysłowu lub komentarz w nawiasie. Tak zaznaczam cudzysłów wprowadzony przez M. Wańkowicza.

-stwo

kocięstwo 'bycie kocięciem': „Malwinka od pierwszych zaraz dni swego *kocięstwa* maszerowała do skrzyneczki z piaskiem” Ziel 89; *maszkarstwo* 'brzydota': „piękna nadbudówka nie stopiła się z wyświechtanym *maszkarstwem* rdzenia” Ziel 41.

-owisko

myszowisko 'miejsce, gdzie przebywają myszy': „Mama bezradna stanęła w tym *myszowisku*” Ziel 25.

-ątko

kindzątko 'dzieci Kinga'⁸: „Mama z pobłażaniem obserwująca to wzdymanie się małych *kindzątek* na przygody” Ziel 199.

sąsiadczątko 'dziecko sąsiadów': „King przygotowuje jakiś dysonans rodzinny: strzelanie z procy (...), nadeptanie na sąsiadkowy robbron, wierzgnięcie *sąsiadczątko*” Ziel 71.

-uszki

opowiaduszki 'ploteczki, drobne opowiadania, michałki': „Pobory były małe, ale Tata ratował się »michałkami«. Były to różne *opowiaduszki* na ostatnią stronę” Ziel 22.

-ntes

używantes 'używanie': „W Mekce narodowej dopieroż był *używantes*” Ziel 191.

-yna

dzierżawczyzna 'z politowaniem o dzierżawie': „Pojechaliśmy do brata w Poznańskie, gdzie Tol (...) uczeplił się *dzierżawczyzny*” Ziel 12.

-ydło

leniuszydło 'leniuch': „*leniuszydło* (...) tańczyło, śmiało się, jeździło konno” Ziel 222.

-usia

ledziusia 'żartobliwie o podstarzałej kobiecie, od ang. *lady*': „To było tak, jak z tym przebywaniem równika, gdzie marynarzy zanurzają z głową, a słabosilnym *ledziusiom* tylko myrgną pastą z »*shaving-cream*« pod nosem” Ziel 105.

⁸ King to przezwisko Wańkowicza; por. U. Sokólska, *Nazwy osobowe w „Szczenięcych latach” i w „Zielu na kraterze” Melchiora Wańkowicza*, w: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, pod red. Z. Abramowicz i L. Dacewicz, Białystok 1999, s. 300.

-on

czupidron 'niesympatyczna, złośliwa kobieta': „*Czupidron* – woniejący (...) podpłynął do Mamy, tonąc w najżyczliwszych uśmiechach. (...) *czupidron* zmrużył oczy” Ziel 83. Derywat może być motywowany zaświadczeniami w SW (z kwalifikatorem rzadko używane) rzeczownikami *czupidrają*, *czupidrał*, *czupidrało* 'nastroszony, bez gustu strój głowy kobiecej', też 'kobieta nosząca taki strój, straszdyło'.

-ina

ciupulina 'malerka dziewczynka': „A pamiętaj, że to są przecież dziewczynki. A nie można chować za twardo. (...) to przecież *ciupuliny* – czego od nich wymagać” Ziel 30. Prawdopodobny wydaje się związek tego rzeczownika z notowanym w SW zdrobieniem *cipula* i Wańkowiczowskim neologizmem *ociupeńki*. Pisarz – wielki kpiarz i nieposkromiony cynik – do swoich ukochanych córek wielokroć zwarcał się tonem żartobliwym i rubasznym.

-ość

Lechnickość 'wszystko, co wiąże się z rodem Lechnickich': „dzieci pływały się w tej *Lechnickości* od Skorczyc pod Kraśnikiem, gdzie na lato przyjeżdżał pułkownik Tadeusz Lechnicki, po Bezk cioci Mani w Chełmskim, po Kamienną Górę cioci Jani, po Serebryszcze Felicjana Lechnickiego” Ziel 43. Prawie kategoriałne derywaty z formantem *-ość* powstają w polszczyźnie ogólnej z przekształcenia przymiotnika w rzeczownik. Wyjątkowość omawianej formacji polega na złamaniu podstawowej reguły obowiązującej przy tworzeniu nazw abstrakcyjnych cech, gdyż za podstawę słowotwórczą służy tu, występujący w funkcji nazwiska, rzeczownik na *-cki*.

-ewo

Kłujewo 'nazwa miejscowości wymyślona przez Wańkowicza dla potrzeb zabawy w pociąg': „*Kłujewo!* – tu Krysia musi wysiadać, wobec czego dostaje *kłujkę* w bok” Ziel 24; zapewne od rzeczownika *kłujka*.

-in

Szcypin 'nazwa miejscowości wymyślona przez Wańkowicza dla potrzeb zabawy w pociąg': „*Szcypin!* – anonsuje Tata, który tymczasem stał się konduktorem. (...) Na dowód tego, że to istotnie *Szcypin*, pasażerka wysiadająca otrzymuje mnóstwo *szcypów*” Ziel 25; zapewne od *szcyp*.

1.2. FORMACJE ODPRZYMIOTNIKOWE

1.2.1. FORMACJE SUFIKSALNE

-ość

holenderskość 'to, co holenderskie', tu 'prześcieradła pochodzące z Holandii': „Lustrująca dom z wieczora Alinka posłyszała chrap w tych *holenderskościach*” Szl 7.

pałacowość: „*Pałacowość* ta streszczała się do tego, że w »pierwszym pokoju«, który też tak się oficjalnie nazywał, była woskowa posadzka i piec hermetyczny” Szl 43.

strzaskaność 'zniszczenie, gruzy': „*śpiewały* o tych *strzaskanościach*, zapewne nie chwytając nawet sensu słów” Ziel 98.

zmierzchłość 'zamierzchłość': „*Jakaś* legenda, zaczepona o *zmierzchłości* lat, trzymała się tych gór” Ziel 69.

-ec

zachryplec 'człowiek wydający ochryply głos': „*Ale* ten straszliwy *zachryplec* mówi” Ziel 26. Od imiesłowu przymiotnikowego *zachrypty*.

-ulek

zgodulek 'osoba zgodna, układna': „*Tylko* mały Sancho Pansa⁹ – »*zgodulek*« przysiadł z rezygnacją nad swoją walizeczką” Ziel 73.

-uszek

świętuszek 'żartobliwie o osobie mającej zadatki na świętego': „*Chłopek-Roztropek* jednak wie, że co trzeba, to trzeba, i że od nieba się wy-migać nie można. – Już ja tam sobie jakiegoś *świętuszką* znajdę, może Zosię Kondęlską [sic!]” Ziel 35; „»*świętuszek*« – koleżanka Zosia Konderska” Ziel 94.

-us

wstrętus: „*Mały wstrętus* zasypia w cieniu tej wstrętnej, przerażającej rzeczy” Ziel 33.

-tas

maleńtas 'małe dziecko': „*Domownicy* otoczyli kolebkę *maleńtasą*” Ziel 12, „*O* niecałe dwa lata starsza Krysia urodziła się w czasie wojny i to jest powód, dla którego zwracała się do Tili per »*maleńtas*«” Ziel 28.

⁹ Tak nazywa Wańkowicz młodszą córkę, Martę-Tili-Tirliporka; Zob. na ten temat: U. Sokólska, *Nazwy osobowe...*, s. 300.

-ul

brzydul: „No i cóż tam widzisz? Rzadki *brzydul*” Ziel 29.

szpetul: „Przed oknem stał kojec, w którym rezydowała Tili, *szpetul* z głową wystrzyżoną przy skórze” Ziel 15.

1.2.2. FORMACJE ODPRZYMIOTNIKOWE PREFIKSALNO-SUFIKSALNE

hiper- + -ec

hipergrubiec ‘bardzo gruba osoba’: „Naprzeciw nas łebadały się dwa stusześcdziesięciokilowe potwory. (...) poszliśmy w głąb sadu zostawiając osłupiałe *hipergrubce*” Ziel 143.

1.3. FORMACJE ODCZASOWNIKOWE

1.3.1. FORMACJE POWSTAŁE W WYNIKU DERYWACJI WSTECZNEJ

∅

niedotrup ‘człowiek podpity, podchmielony’: „począł (...) dygować *niedotrupa* za drzwi. (...) King napominał pijaka ambitnego, aby pijaka *niedotrupa* ogrzewał własnym tchnieniem” 106; „Co? wrywa się nogami w śnieg *niedotrup*. – Bez komfortu? Nie idę. Bez komfortu nie mog-gę” Ziel 107. Rzeczownik utworzony w wyniku derywacji wstecznej od Wańkowiczowskiego neologizmu *niedotrucić się* ‘podpić, upić się trochę’.

popisk: „Pamiętam, kiedy wypłynęło pierwsze ludzkie słowo (bo »tata«, »mama«, »cioci«, »ensi«, »papu« stoją jeszcze na pograniczu zwierzęcych pochrząkiwań, pomruków i *popisków*)” Ziel 16.

szczyyp ‘uszczypnięcie’ – cytat przy *Szczypin*.

wygwizd ‘gwizd’: „Powoli z tych pierwszych ptasich z kojca *wygwizdów* i pokrzykiwań, z tych nieartykułowanych dźwięków – wyłania się język ludzki” Ziel 16.

1.3.2. FORMACJE ODCZASOWNIKOWE SUFIKSALNE

-anie, -enie

klockowanie ‘robiecie koronek na klockach?’: „gapiły się na *klockowanie* koronek” Ziel 199.

neronienie się 'zabawianie się': „Bo się już biedaczce zwidziało, że eskapady »na jednego« do baru »Pod baronicą« to pijaństwo i »neronienie się« na całego” Ziel 156.

podpytanie 'pytanie': „I kiedy nie było miękkiej mamowej ręki, ob rządzącej na sen dziesiątkiem nieuchwytnych muśnięć (...), *podpytaniem* czółka – czy nie za gorące” Ziel 30.

pomidorzenie 'hodowla pomidorów': „Na gruncie uprawianym przez panią Giedgowdową pleniły się zapewne pomidory, ale ani rusz nie chciały rosnać odmiany kaligrafii i ortografii. (...) po trzech miesiącach *pomidorzenia* ruszyła po córkę mamowa ekspedycja” Ziel 75.

pstrągowanie 'łapanie pstrągów': „W Zawoi kilka wycieczek i *pstrągowanie* Kinga” Ziel 134.

szkolarzenie 'nauka, uczenie się': „nic nie wyjdzie z tego *szkolarzenia* u siostr-ciotek-babek” Ziel 98.

Nomina actionis na *-anie*, *-enie* w polszczyźnie ogólnej tworzone są, poza określonymi wyjątkami, od każdego niemal czasownika. Dlatego też opisywany typ formacji może wydawać się mało interesujący, a w badaniach nad neologizmami często wręcz pomijany. Uznaje się, że odczasownikowe nazwy czynności mogą być uznawane za neologizmy jedynie wówczas, gdy są derywowane od wyrazów nie będących leksemami¹⁰, a Wańkowiczowskie rzeczowniki ten warunek spełniają¹¹.

-ka

siądzka 'pupa': „Odtąd każda koszulka, która nie sięgała dalej niż do połowy »siądzki«, nazywała się »jedwabna«” Ziel 33. Do tego neologizmu wraca Wańkowicz w *KaraŃce La Fontaine'a*: „Pewnego dnia zostałem olśniony nowotworem »siądzka«, który jako jednowyrazowy i plastyczny zadomowił się w języku dziecinnym aż do lat szkolnych” Kf I 340. W wywiadzie-rzece odpowiada Kąkolewskiemu, który pyta o rozpowszechniony w żargonie studenckim, a wyłoniiony z dziecięcego gaworzenia córek wyraz: „Wzruszam się, kiedy z któregoś z milionów jaj w żabim skrzeku wylęgnie się kijanka”¹².

¹⁰ Por. T. Smótkowa, *Neologizmy...*, s. 33.

¹¹ Słowniki języka polskiego nie notują czasowników stanowiących podstawę słowotwórczą dla omawianych formacji, np.: *klockować*, *neronić się*, *podpytać*, *pomidorzyć*, *pstrągować*, *szkolarzyć*.

¹² K. Kąkolewski, *Wańkowicz krzepi. Wywiad-rzeka*, Lublin 1984, s. 73.

-ułka

czytułka: „King siedział przy kominku w głębokim fotelu, mając przed sobą specjalnie przystosowany pulpit, zwany przez dzieci »czytułka«” Ziel 111; „Mama patrzy na *czytułkę*” Ziel 114.

-ałka

odrastałka ‘młoda dziewczyna’: „Okazało się ostatnio, że poetyczne dziewczęta, które się hoduje, aby umilały życie męskie, aby kondensowały czar kobiecości (...) witały się z kolegami per »stary trupie«. (...) rodzice uradzili, że warto *odrastałki* ukobiec i podbaronić” Ziel 144.

-ujka

kłujka ‘kuksaniec’: cytata przy Kłujewo.

-adło

pohukadło ‘niesforne dziecko’: „*Pohukadła* dudowe wsiąkały wszędzie jak kurz, zwłaszcza do biblioteki, ale trudno – dla nich dom” Ziel 102.

przyszywadło ‘tzw. przyszywany krewny’, *przyklejadło* ‘ktoś, kto na siłę dołącza się do grupy’, *poznawadło* ‘ktoś świeżo lub przypadkowo poznany’: „Czasem jednak zapuszczali się w obieże Domeczku (...) *przyszywadła* rodzinne, *przyklejadła* z kurortów, *poznawadła* z przedziałów kolejowych, nudy z lat młodzieńczych albo żony braci nudów, szwagry ciotek-*przyszywadeł*, znajomi znajomych-*przyklejadeł*” Ziel 102.

-on

pyton ‘ten, kto często pyta’: „Po każdej takiej odpowiedzi »*pytony*« patrzą na Mamę” Ziel 41; „Takie duże już jesteście – zwraca się do »*pytonów*« – szukajcie w encyklopedii, czego wam trzeba” Ziel 42; „Kryśka, wieczny *pyton*, pyta, jak się nazywa kometa Halleya” Ziel 87; „Kryśka była *Pytonem* (za ciągle pytania)” Ziel 92.

-ec

żujec ‘ironicznie o kliencie restauracji’: „Dla Mamy – stolik zarezerwowany w pensjonacie, serwetka w kółku. Te same *żujce* na prawo, te same na lewo. (...) Znowu *żujce* w pensjonacie” Ziel 205; „listonosz sypie co dzień listy *żujcom* na lewo, *żujcom* na prawo” Ziel 206.

-niś

dokuczniś ‘ten, kto dokucza innym’: „ten nieznośny King, ten »obrzydliwy *dokuczniś*«” Ziel 42.

1.2. ZŁOŻENIA

1.2.1. Z PIERWSZYM CZŁONEM RZECZOWNIKOWYM

chłopcofobia 'lęk przed chłopcami': „Ale *chłopcofobia* dziewczynek była szczerą” Ziel 144.

probąszcz 'zartobliwie o proboszczu': „zawsze po mszy zachodzi do »*probąszcza*« (tak nazwał Tata huczącego basem o polityce księdza)” Ziel 51. Kontaminacja rzeczowników *proboszcz* i *chrabąszcz* lub *chrząszcz*.

1.2.2. Z PIERWSZYM CZŁONEM PRZYMIOTNIKOWYM

bosopięta 'bosonoga istota': „szmyrgały *bosopięty*” 50; „z zarostej między wynurkiwały dwa *bosopięty* z przerażającymi minami” Ziel 54. Zob. też *bosopięty* w użyciu przymiotnikowym.

dzikozwierz – tu 'dziko wyglądający człowiek': „Więc *dzikozwierz* nad *dzikozwierze*, wyglądający jakby z pnia wierzby się wyłonił, z mchu się począł, jakby lada chwila w ziemię i w knieję miał wrosnąć, wiecznie z czapką w rękę przed panem choćby w kniei” Szl 116.

kornografia '?': „Wacek Matras w swoim referacie o Promienistych cały czas dowodził, że prowadzili oni walkę z nieczystością i z »*kornografią*«. Puciołowate gąbki trzynasto- i czternastolatków wyrażały wielkie przejęcie: »*kornografia*« – to zapewne szczyt ucisku carskiego” Szl 167. Niesamodzielny, wywodzący się z języka greckiego, człon *grafia* wyspecjalizowany w tworzeniu złożzeń terminologicznych, odznacza się w polszczyźnie dużą produktywnością. Z reguły formacje te, choć jednostronnie motywowane, dają się łatwo definiować. Termin ukuty przez Wańkowicza budzi pewne problemy, może *korny* + *grafia*, co mogłoby oznaczać 'uległość, posłuszeństwo wobec zakazu stosowania języka polskiego w carskiej szkole'.

krótkojeź 'mężczyzna obcięty na jeża': „Krótki pękaty germanofil, strzyżony na jeża (...). (...) odwalił się *krótkojeź* w fotelu” Szl 61.

1.3. NIEJASNE

brekekeks – słowo-wytrych stosowane w kilku znaczeniach

- a) 'potok słów, gadanina, paplanina, bełkot': „kiedyś przyjdzie i spłynie fala, w której pełno będzie słówek takich jak »aspekt«,

- »wyżywanie się«, »kompleks«, »podświadomość« i inny inteligentki *brekekeks*” Ziel 40; „że Ewa taka grzeczna dziewczynka, a że Magda taka wzorowa, a że *brekekeks*, a że tra-ta-ta” Ziel 83.
- b) 'lament, płacz, wyrzekanie': „Mama jemu okazywała pogardę, stawiając mu za przykład ileż szlachetniejszą miłość Malwinki, która za nią zapłaci cierpieniem i *brekekeks*” Ziel 92.
- c) 'koniec, kropka, nie ma dyskusji': „Mama srogo mówiła (...) że ona jest po to właśnie, aby być wyciąganą z najgłębszego snu z powodu byle zmartwienia, a dzieci mają swoje życie – no i *brekekeks*” Ziel 31.
- d) 'i tak dalej, i tak dalej': „Jerzy, syn księcia Wacława Mazowieckiego (...) ożenił się z Gedyminówną i spłodził syna nazwanego na pamiątkę Wacławem alias Wańką, który znowuż miał syna Wańkowicza i *brekekeks*, i *brekekeks*” Ziel 29; „Mamy nie było w domu, nie było komu pobożnie się przejąć jakowąś przykrością (a ja mówiłam!...), bez żadnych widoków powodzenia upominać, (...) że Tata rzucił pantofle na środek pokoju, że do późna pisze (...) i *brekekeks*, i *brekekeks*” Ziel 31.

cypidon '?': „Zosia Konderska, przewzana na stałe przez Kinga »*cypidonem*« – biegła do fortepianu” Ziel 94. Nazwa pojawia się w reportażu tylko raz, w kontekście, który nie pozwala na odczytanie właściwego znaczenia. Brakuje też komentarza samego pisarza. SW notuje co prawda wyrazy, które mogłyby stać się podstawą do utworzenia neologizmu, ale wszelkie związki – nawet przy rubasznosci i niezwyklej wyobraźni słowotwórczej pisarza – wydają się tutaj wątpliwe, np.: *cypina* 'rodzaj haka', *cyplik* 'dziobek w naczyniu', czy wyrażenie *siedzieć w cypki* 'siedzieć w kucki'.

kuwaka – słowo-wytrych, stosowane przez Wańkowicza w różnych znaczeniach: „»*Kuwaka*« jest to słowo rodzinne, będące wynikiem superlenistwa tatowego. (...) Taka... *kuwaka*... (...) Intonacją się podbarwi tak, że żona już wie, o co chodzi, a definicji szukać nie trzeba. (...) Więc kiedyśmy sobie sprawili składak, który miał przynieść całą gamę wrażeń nieznanych złych i dobrych, czyż mogliśmy postąpić inaczej, niż nazwać go słówkiem-wytrychem, słówkiem uniwersalnym? Został »*Kuwaką*«” Ziel 87, „Wyrażenie »korzystny« było młodszym bratem »*ku-*

waki«. »Kuwaka« – była słowem uniwersalnym, używanym dla określenia cech zarówno dodatnich, jak i ujemnych (zależnie od intonacji)“ Ziel 95. „Nie przejmuj się tym ani w ogóle. Jeszcze wszystko będzie »kuwaka«“ Ziel 232.

pimpicia ‘przyjaciółka, koleżanka’: „*Pimpicie* mamowe, z których każda była pierwszą uczennicą i każda była w młodszej klasie niż koleżanka“ Ziel 101.

terebent, *terebenten*: „rodowy tan, zwany, nie wiem dlaczego, »*terebentem*«, wymagał wielkiej precyzji: tańczący brali jeden drugiego za głowę i płąsali w dostojnym zwolnionym tempie, podnosząc w bok jak najwyżej nogi i przechylając ciała“ Ziel 26; „elegancko odtańczony tan rodowy »*terebenten*«“ Ziel 85; „odtańczyć uroczystego »*terebentena*«“ Ziel 94; „Figury zyskały aplauz i Domeczek na stałe zaakceptował je do »*terebentena*«“ Ziel 94.

Tirliporek ‘Marta, młodsza córka Wańkowicza’ Ziel 80, 127, 135, 153, 154.

Choć wśród neologizmów rzeczownikowych obserwujemy dużą różnorodność formacji, to jednak nie ma tu wyraźnych produktywnych typów słowotwórczych. Trudno też dostrzec jakieś wyraźne preferencje pisarza w doborze określonych formantów, a poszczególne kategorie słowotwórcze reprezentowane są najczęściej przez pojedyncze wyrazy. Najliczniejszą grupę w badanym materiale stanowią derywaty mutacyjne (np.: *dumasizm*, *kundlizm*, *rytualista*, *myszowisko*, *Lechnickość*, *kłujka*, *odrastałka*, *kuchniolog*), sporo jest derywatów transpozycyjnych (np.: *holenderskość*, *nieubłaganość*, *pyton*, *wstrętus*, *maleńtas*, *brzydul*, *szpetul*, *wygwizd*, *popisk*), zaś derywaty modyfikacyjne nazywające zasadniczo ten sam przedmiot i wprowadzające jedynie uszczegółowienie komunikowane przez człon określający są bardzo rzadkie (np.: *dzierżawczyzna*, *leniuszydło*, *opowiaduszki*).

2. PRZYMIOTNIKI

2.1. FORMACJE ODRZECZOWNIKOWE

2.1.1. FORMACJE SUFIKSALNE

-owy

dziecięcowy 'dziecięcy, należący do dziecka bądź związany z dzieckiem', *służącowy* 'należący do służącego': „Goście bowiem bywali: tатовi, mamowi, *dziecięcowi* i *służącowi*” Ziel 101.

sąsiadkowy 'należący do sąsiadki': „*sąsiadkowy* robron” Ziel 71.

seksusowy 'związany z okresem dojrzewania': „»*Seksusowy*« poroh najniebezpieczniejszej siódmej klasy minął” Ziel 158. Zapewne od łac. *sexus* 'płeć, rodzaj, organ płciowy'¹³.

zachętowy 'przymiotnik od nazwy salonu wystawowego *Zachęta*': „Mama nawoziła się panny Michasi z dziewczynkami po arrasach zamkowych, Grunwaldach *zachętowych*, łazienkowych budkach” Ziel 45.

zwierzątkowy 'zwierzęcy': „Pamiętam, kiedy wypłynęło pierwsze ludzkie słowo (bo »tata«, »mama«, »cioci«, »ensi«, »papu« stoją jeszcze na pograniczu *zwierzątkowych* pochrząkiwań” Ziel 16.

-ki

kuwacki – zob. cytat przy *kuwaka*.

ociupeńki 'maleńki': „Przestaje płakać, zbiera się ze swoim kijaszkim i *ociupeńkim* plecaczkiem” Ziel 58.

-ski (-owski)

ciotkowski 'ciotczyn': „Skoro więc wyrok *ciotkowski* i mamowa nieubłaganość podcięły »szoferowi dyplomowanemu« skrzydła, wróciła do robienia weków i sprzątanania” Ziel 270.

małpkowski 'małpi': „...przez przemądrzały *małpkowski* kilkunastoletni snobizm” Ziel 205.

zabski 'niemiły, przykry, byle jaki': „Natomiast, jeśli kto nie chciał męczyć się intonacją – na wyrażenie dodatnie miał słowo »korzy-

¹³ Rzeczownika *seksus* Wańkowicz używa w znaczeniu 'młody mężczyzna, uwodziciel', np.: „Najgorszy, proszę pani – wzdychała – to taki *seksus*, co wyzyska biedną dziewczynę i potem porzuci. Mieszkał taki jeden koło nas – komplementy, prezenty, a potem co? To ojciec dziewczyny pojechał i tak jego wyłupił, że tego *seksusa* do szpitala powieźli” Ziel 155; „I tak jak Mama bała się »*seksusa*« (...), tak Tata wiedział, że musi nadciągnąć i to” Ziel 162.

stny« (...), na ujemne – »żaba«. (*Żabą* okazywał się nagły gość, *żabską* – jakaś niemiła jejność, *żabskim* – jakiś koncert)” Ziel 95.

-ły

ścichapekły ‘niespodziewany’: „brunatna cętka na siatkówce strzeliła *ścichapekłym* zadowoleniem” Ziel 51.

2.2. FORMACJE ODPRZYMIOTNIKOWE PREFIKSALNE

bez-

bezreligijny ‘niewierzący, niereligijny’: „Subtelności rozróżnień teologicznych były temu ludowi, zupełnie *bezreligijnemu*, na ogół obce” Szl 78. Nie wydaje się, abyśmy mieli tu do czynienia ze strukturą opartą na wyrażeniu przyimkowym *bez religii*. Raczej jest to formacja prefiksalna z formantem występującym w funkcji oznaczania braku lub negacji cechy.

anty-

antychłopcowe ‘przeciwko chłopcom’: „Śmiał się King na te *antychłopcowe* wynurzenia” Ziel 144.

antywiewiórczy ‘przeciwko wiewiórkom’: „Jeśli kiedyś istniał związek jaszczurczy, to ten można było nazwać *antywiewiórczym*” Szl 45.

wszech-

wszechuzdolniony: „z *wszechuzdolnionym* dozorcą” Ziel 110.

na- zamiast o-

nachrypły ‘ochrypły, mający chrypliwe brzmienie’: „pytał *nachrypłym* głosem – ktośmy zaś” Ziel 147.

2.3. FORMACJE ODCZASOWNIKOWE SUFIKSALNE

-liwy

oszukliwy ‘skłonny do oszustw’: „Mamusi, bo ON taki *oszukliwy*” Ziel 25.

2.4. ZŁOŻENIA

2.4.1. Z PIERWSZYM CZŁONEM RZECZOWNIKOWYM

ciociomamowy: „wuj Tadeusz Lechnicki, brat *ciociomamowy*” Ziel 43.

pędzłouchy 'o pędzelkowatych uszach': „na nimi klatka z (...) *pędzłouchym puchaczem*” Szl 70.

2.4.2. Z PIERWSZYM CZŁONEM PRZYMIOTNIKOWYM LUB PRZYŚLÓWKOWYM

bosopięty 'bosy': „jadą cztery *bosopięte* istoty” Ziel 48. Zob. też *bosopięta* w użyciu rzeczownikowym.

czerwonoportki 'w czerwonych portkach': „King pytał *czerwonoportkiego Hucuła*” Ziel 141.

dalekoszlaczny: „wyłapywało się z wody dowiosłowujących ostatkiem sił *dalekoszlacznych turystów*” Ziel 129.

pomarańczooki 'o pomarańczowych oczach': „na nimi klatka z *pomarańczookim* [...] (...) *puchaczem*” Szl 70.

różowociałki 'o różowym ciele': „Tacie żal było, że przestały koło niego łązić te *różowociałkie raczki*” Ziel 144.

różowogęby 'o różowej gębie': „*Różowogęby* listonosz sypie co dzień listy żujcom na lewo, żujcom na prawo” Ziel 206.

szybkopędny 'szybki, prędkie': „dobiliśmy do *szybkopędnego Kacperka*” Ziel 134.

2.4.3. Z PIERWSZYM CZŁONEM ZAIMKOWYM

samopołyskliwy, samokwietny: „dusza dziecinna jest czymś tak zachwycającym, *samopołyskliwym, samokwietnym*, co chwila zmiennym, że tknąć tego nie można” Ziel 118.

2.4.4. Z PIERWSZYM CZŁONEM LICZEBNIKOWYM

pótblizany: „przestępca zmartwiał z *pótblizanym* palcem” Ziel 128.

2.5. FORMACJE UTWORZONE OD WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH

kukunamuniowaty 'niespełna rozumu, głupi': „mógł się wydać prostaczkowi azylum dla *kukunamuniowatych panów*” Ziel 141.

popomidorowy 'pozostały po pomidorach', *pożulikowy* 'pozostały po żulikach': „Jodańce zatykały kłęski *pożulikowe, popomidorowe*, padłe buhaje i nieudane antreprzyzy” Ziel 76.

pozakingowy 'poza zasięgiem wzroku Kinga': „Były to nieszkodliwe stworzenia, pasujące się w przestrzeniach *pozakingowych*” Ziel 101.

2.6. ZROSTY

jaśniewielmożny: „Dalszy pas – *jaśniewielmożnych* sąsiedztw” Ziel 13. SJPD i SW tylko *jaśniewielmożność*.

panasakowiczowy 'należący do pana Sakowicza': „Juści nie osiągnęła doskonałości *panasakowiczowej*” Ziel 59.

sacrecoeurski: „Królowała na nich ciotka Regina, ongiś produkt *sacrecoeurski* z czterema obcymi językami” Ziel 58. Od fr. *sacré* 'święty', *coeur* 'serce',

2.7. ZESTAWIENIA

Zestawienia, tworzone przez Wańkowicza z ogromnym zapałem, mają zazwyczaj charakter metaforyczny i – wobec przyjętej metody – nie będą w tym miejscu analizowane. Wyjątkowo należy jednak odnotować *hej-hejowaty* Ziel 197, gdzie mamy do czynienia z neologizmem przymiotnikowym utworzonym od wykrzyknika, za pomocą bardzo produktywnego w polszczyźnie kresowej sufiksu *-owaty*.

2.8. STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW

Dość szczególnym sposobem intensyfikowania wypowiedzi jest stopniowanie przymiotników. Wańkowicz, chcąc wyrazić różne stopnie natężenia cech oznaczanych przez te części mowy, stopniuje nawet przymiotniki oznaczające cechy względne, które wskazują na przynależność, pochodzenie, materiał, np.: *kilkoletniejszy* Szl 39, *najautorytatywniejszy* Szl 80, *najdolniejszy* Szl 100, *najniemożliwszy* Ziel 224, *najwłaśniejszy* Ziel 16, Ziel 313, *najzachodniejszy* Ziel 199.

Przymiotniki tworzone są głównie na drodze derywacji sufiksальной, najczęściej za pomocą formantów *-owy* oraz *-ski*, które w badanym materiale spełniają nie tylko funkcję strukturalną, polegającą na przekształceniu rzeczownika w przymiotnik, ale również funkcję seman-

tyczną. I choć „na ogół od jednego tematu rzeczownikowego tworzy się jeden egzemplarz słownikowy przymiotnika, tzn. wykorzystuje się jeden formant”¹⁴, Wańkiewicz wprowadza nowe formanty, w miejsce formantów rozpowszechnionych przy określonych tematach rzeczownikowych, uzyskując w ten sposób niuanse znaczeniowe, np.: *chłopcowy*¹⁵, zamiast *chłopięcy*¹⁶, *żabski* zamiast *żabi* czy *sąsiadkowy*¹⁷ zamiast *sąsiedzki*¹⁸. Czasami wymiana formantów jest tylko pozorna. Relacja między Wańkiewiczowskimi przymiotnikami *zwierzątkowy* i *małpkowski* a ogólnopolskimi *zwierzęcy* i *małpi* opiera się na różnicach w nacechowaniu emocjonalnym między rzeczownikami *zwierzątko* i *zwierzę* oraz *małpka* i *małpa*. Przymiotniki utworzone od rzeczowników deminutywnych wnoszą pozytywne zabarwienie emocjonalne, informują o familiarnym stosunku nadawcy wypowiedzi do desygnatu określanego przymiotnikiem.

3. PRZYSŁÓWKI

Neologizmy przysłówkowe to przede wszystkim derywaty odprzymiotnikowe o charakterze okolicznikowym tworzone za pomocą prefiksu i sufiksu, które genetycznie są przyimkami i końcówkami fleksyjnymi niezłożonej odmiany przymiotnika:

na- i *-o*

na polsko ‘na wzór polski’: „aniołki, szklane kulki i inne wykrętasy stylizowane na ludowo i *na »polsko«*” Szl 37.

po- i *-u*

po organicznikowsku ‘zgodnie z zasadą pracy organicznej’: „jest za nadto zajęty gospodarstwem, nie ma wyobraźni, myśli *po organicznikowsku*” Ziel 166.

po króliczemu ‘tak jak Królik’: „Wiadomo – Królik¹⁹ zawsze *po króliczemu*” Ziel 126.

¹⁴ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1984, s. 428.

¹⁵ ‘typowy dla chłopca-młodzieńca’

¹⁶ ‘typowy dla chłopca-dziecka’

¹⁷ ‘należący do sąsiadki’

¹⁸ ‘należący do sąsiadów’

¹⁹ Królikiem Wańkiewicz nazywa swoją żonę; por. też: U. Sokólska, *Nazwy osobowe...*, s. 300.

po prosięcemu 'tak jak prosię': „objadałam się nimi *po prosięcemu*” Ziel 236.

po kuwacku: „Okazuje się, że toalety pań, o które pyta Mama były kuwackie, że ten i ów postąpił *po kuwacku*, co może być zależnie od intonacji głosu, pochwałą lub naganą” Ziel 87.

Przysłówki semantycznie nawiązujące wprost do rzeczownika przyjmują strukturę wyrażenia przymkowego opartego na schemacie *na* + Biernik:

na biedronkę 'po pijanemu': „urzędowo wracał zalany »*na biedronkę*«” Ziel 100; „King »*na biedronkę*« wracał po każdym balu dziennikarskim” Ziel 100; „przywieźli Józia »*na biedronkę*« (to znaczy ani rączką, ani nóżką)” Ziel 100; „Mama – pytały zaraz w drzwiach – czy *na biedronkę* wrócił” Ziel 101; „do Domeczku przywędrował neologizm »*biedronka*«” Ziel 140.

na trupa 'po pijanemu': „Wzięliśmy go wieczorem do knajpy, odwieźliśmy – »*na trupa*«” Ziel 100.

Wyjątkowo przysłówki mogą być oparte na dwóch tematach, stanowiąc albo złożenia, albo zrosty:

starszosiostrowo 'tak, jak starsza siostra': „Patrzyła przez chwilę po-błażliwie, *starszosiostrowo*” Ziel 236.

zabrońboże 'absolutnie, pod żadnym pozorem': „gdzie *zabrońboże* nie można było powiedzieć: »Te, Wojtek, Stasiek czy tam Józek – chodźcie tańczyć«, gdzie seksapilowało się towarzystwo w sposób bogobojny i wytworny” Ziel 145.

4. CZASOWNIKI

4.1. DERYWATY ODRZECZOWNIKOWE

4.1.1. DERYWATY PARADYGMATYCZNE

-*ować*

kornakować 'pilnować, opiekować się kimś': „gdzie ich *kornakowała* specjalnie ku temu przyuczona ciotka” Ziel 157. Od *kornak* 'w krajach egoztycznych dozorca słońi'.

makijażować się 'robić makijaż': „Reginowa (...) *makijażowała się*, kupowała kosztowne futra” Ziel 60.

pucybutować 'czyścić buty': „Ocipko był zabawną postacią *pucybutującą* w oddziale” Ziel 315.

seksapilować się 'bawić się, flirtować': „gdzie *seksapilowało się* młode towarzystwo w sposób bogobojny i wytworny” Ziel 145. Od ang. *sex appeal*.

-ić

neronić się 'zabawiać się, odpoczywać, leniuchować': „Szkoda, że nie można, bo tak lubiłam się *neronić*” 35; „Pamiętasz, jak maleńtasowi chciało »*się neronić*«? To wtedy kupiłem składak” Ziel 119.

skarżypycić 'skarżyć': „ona się od tygodnia nie myła – *skarżypyci* Krysia, czująca odpowiedzialność jako senior” Ziel 206.

4.1.2. DERYWATY ODRZECZOWNIKOWE PREFIKSALNO-PARADYGMATYCZNE

Czasowniki odrzeczownikowe tworzone są za pomocą przedrostków: *do-, na-, pod-, roz-, u-, wy-, prze-* i fleksyjnych przyrostków czasownikowych: *-ić, -ować, -owywać*.

dotrupić się 'upić się': „Facet się *nie dotrupił*, a tacy najgorsi” Ziel 105.

podbaronić 'zmusić do kulturalnego zachowania': „rodzice uradzili, że warto odrastałki (...) *podbaronić*” Ziel 144.

podkręcielować 'zaszachrować', tu 'odpowiednio ułożyć karty': „Szła tam, jak rok długi, niezwykle trudna kabała (...) i miała tę właściwość, że wychodziła tylko o tyle, o ile *podkręcielowiałem* babce karty” Szl 20.

przeturystować 'podróżować w celach turystycznych': „nie mogłem *przeturystować* po Francji” Ziel 185.

przyszantażowywać 'posługiwać się szantażem': „Element polski nie był elementem faworyzowanym i kto mógł, ten się worywał (...) *przyszantażowywał*” Ziel 59.

rozwinogronić się, wyserdaczyć się, wykolorować się, wyporczyć, rozbufić 'tak o występowaniu w znacznym nagromadzeniu winogron, serdaków, różnorodności barw, portek, buf koszul ukraińskich': „Dzieci emocjonowały się – do jakiejże to ściany Rzeczypospolitej dojedziemy, o jaką utkniemy zastawę, do ila się jeszcze rozciepli i *rozwinogroni*, do ila się jeszcze *wyserdaczy, wyporczy* i *wykolorowi*, i *rozbufi*, i *rozśpiewa*” Ziel 141.

rozzabić się 'rozzalić się': „rozzabił się smacznym głosem Tirliporek” Ziel 135.

ukobiecić 'sprawić, że ktoś wygląda, zachowuje się jak kobieta': „rodzice uradzili, że warto odrastałki *ukobiecić*” Ziel 144.

uteścić się 'zostać teściową': „Mama miała wbrew woli *uteścić się* jakimś małpiszonem” Ziel 156.

wybocić 'zrobić się na bóstwo': „Na drugi dzień postanowiły się uczłowieczyć, »*wybocić*« (od *beauté*)²⁰” Ziel 212.

wypokusić się 'wyzbyć się pokus': „Jakby się można tak *wypokusić* (...) toby potem można nie robić grzechów” Ziel 35.

wyrafaelić 'namalować coś na wzór Rafaela': „Częstochowska jest nasza, biznatyjska, czarniawa i hieratyczna, aleście ją przez setki lat *wyrafaelili*, wysłodzili” Ziel 109.

zagrynszpanić 'zatruc': „nałykał się gilz od floweru, *zagrynszpanił* żołądek i zmarł w kwiecie wieku” Szl 70.

4.1.3. FORMACJE ODPRZYMIOTNIKOWE PREFIKSALNO-PARADYGMATYCZNE

Formacje odprzymiotnikowe tworzone są za pomocą prefiksów: *na-*, *po-*, *roz-*, *wy-* oraz przyrostków fleksyjnych: *-ać*, *-eć*, *-ić*, *-ować*.

natwardzić się: „Jury złożone z tęgich wioślarzy przytrzymało Kinga (...) i łaskotało w pięty, aby się nie mógł »*natwardzić*«, to znaczy naprężyć mięśniów” Ziel 86.

nawznościł 'uczynić wzniosłym, napęlić wzniosłymi uczuciami': „należy, będąc w stolicy, *nawznościł* duszę” Ziel 46.

pokolońskować 'natrzeć wodą kolońską': „Mama, *pokolońskuj* – zaanonsowała chora wchodzącemu Królikowi” Ziel 214.

rozpucołowaciec 'stać się pucołowatym': „uczeń jego i zarazem parobek, który *rozpucołowaciał* (...) szepnął” Ziel 152.

wysentymentalniać 'czynić co sentymentalnym': „żadnych tam syntez polskości i ludowości od święta *wysentymentalniać* nie trzeba było, bo skrzyphiał nimi każdy żuraw każdej studni” Szl 38.

zlazurowiec 'stać się błękitnym, delikatnym', *zrodzinniec* 'stać się rodzinnym', : „list Mamy donosił o imieninach Kinga 6 stycznia, które *zlazurowiały* i *zrodzinniały*” Ziel 270.

²⁰ Objaśnienie w nawiasie pochodzi od Wańkowicza.

4.1.4. FORMACJE ODCZASOWNIKOWE

ku jknać: „»Olbzym« nie ominie, żeby nie »ku jknać«” Ziel 26.

pisnać ‘napisać’: „Tatusiu – mówi zniechęcony adept stanu literackiego – »piśnij« trochę na początku i na końcu” Ziel 127.

4.1.6. FORMACJE ODCZASOWNIKOWE PREFIKSALNE

za-

zasaldować ‘zakończyć saldo’: „Cokolwiek produkujesz, przyjadą, zabiorą, nie zapytają, gdzieś zaliczą, gdzieś odliczą, gdzie trzeba uznają, gdzie nie trzeba obciążą, *zasaldują*, *zbilansują*” Ziel 77.

zareżyserować ‘zaplanować coś’: „Na przyszłą lekcję cała klasa ma *zareżyserowane* i porozdawane pytania” Ziel 170.

pod-

podreżyserować ‘przygotować do czegoś’: „ale natychmiast wstaje któryś z *podreżyserowanych* spryciarzy i poucza” Ziel 170.

wy-

wyneronić się ‘wypocząć, spędzić czas na zabawie’: „Na pierwszą wycieczkę pojechaliśmy Wkrą (...), *wygłodnieliśmy* i *obżeraliśmy się*. *Wyneroniliśmy się* po swojemu” Ziel 119.

wysłodzić – tu w znaczeniu przenośnym ‘uczynić słodkim, miłym’; zob. cytat przy *wyrafaelić*.

4.2. FORMACJE UTWORZONE OD WYRAŻEŃ SYNTAKTYCZNYCH

zgtupiafrancić: „Element polski nie był elementem faworyzowanym i kto mógł, ten się worywał, wkradywał, skubał, zasiadywał, *zgtupiafrancił*, *podbierał*, *przyszantażowywał*” Ziel 59.

4.3. ZŁOŻENIA

półspać ‘spać czujnie, drzemać’: „Patrzę w niebo i *półspię*” Szl 117.

4.4. NIEFINITYWNE FORMY CZASOWNIKA

Na szczególną uwagę zasługują w tym miejscu niefinitywne formy czasownika będące – jak się wydaje – derywatami od wcześniej utwo-

rzonych, choć nie notowanych u Wańkowicza, neologizmów²¹ typu *niedoubrać*, *odszupasować*, *rozksiężyczyć* (?), *upiegować*, *uplumażować*, *upończochować*, *utorebkować*, *wybuć*, *wyparasolkować*, *wyszimplować*, *zbruderszaftować*:

nakrzyżykowany 'naznaczony wielokrotnie znakiem krzyża': „Tego dnia zasypiając nacałowana, *nakrzyżykowana* i napieszczona Tili wyznała Mamie” 34.

napyrkocony 'przepełniony radością, mrużący z zadowolenia': „Malwinka [kotka; dop. US] wskakiwała na łóżko, wkładała pyszczek między ucho i ramię i – *napyrkocona* rozkosznie – szybko lizała w ucho drobnym języczkiem” Ziel 89.

niedoubrany 'ubrana zbyt skromnie': „Czuła się między nimi jak szara mysz, niedociągnięta, *niedoubrana*” Ziel 222.

odszupasowany 'odprawiony pod strażą': „zadatek na trampa został *odszupasowany* z powrotem z dyshonorem i rykiem” Ziel 45.

rozksiężyczony 'oświetlony księżycem': „noc przychodziła parna, pachnąca (...) po *rozksiężyczonych* ścieżkach” Szl 102.

upiegowany 'mający piegi, piegowaty': „dwa opalone, *upiegowane*, obdrapane trampy” Ziel 206.

upończochowana 'ubrana w pończochy', *wybucona* 'obuta w eleganckie pantofle': „panny przychodziły *upończochowane*, *wybucone*” Ziel 67.

utorebkowany 'noszący torebkę', *uplumażowany* 'noszący plumaż, czyli pióropusz', *wyparasolkowany* 'noszący parasolkę': „Czupidron – wonejący, *uplumażowany*, *utorebkowany*, *wyparasolkowany*” Ziel 83.

wyszimplowany 'stary, zniszczony': „opatrzy się mebel zbyt ekstrawagancki, zbyt nie przystosowany, zbyt nieporęczny, albo zbyt *wyszimplowany*, albo zbyt frymuśny, mebel-słowo, w którym szlachetny rdzeń swojski ma kiepsko zrosłe cudzoziemskie sufiksy, albo gdzie piękna nadbudówka nie stopiła się z wyświechtanym maszkarstwem rdzenia” Ziel 41.

zbruderszaftowany 'zbratany, zaprzyjaźniony, będący z kimś po imieniu': „nowo *zbruderszaftowani* wylewali na siebie zwierzenia” Ziel 107.

²¹ Można je chyba uznać za derywaty potencjalne, czyli takie wyrazy, które, choć strukturalnie możliwe, nie zostały utworzone; zob. też T. Smółkowa, *Neologizmy...*, s. 32.

Neologizmy czasownikowe wyekscerpowane z obu tekstów Wańkowicza to przede wszystkim derywaty transpozycyjne, tworzone głównie od rzeczowników, nieco rzadziej od przymiotników za pomocą fleksyjnych przyrostków czasownikowych (najczęściej *-ić* i *-ować*), będących wykładnikami akcji, procesu, stanu, a także formantów paradygmatycznych wraz z prefiksem (np. *wy-* i *-yć*, a *roz-* i *-ić*, *u-* i *-ować*, *na-* i *-ować*). Zastosowane przez Wańkowicza formanty prefiksalne w derywatach odczasownikowych najczęściej modyfikują znaczenie czasowników podstawowych, wnosząc znaczenie nowej czynności (np. *zareżyserować*, *podreżyserować*, *przyszantażować*, *wypokusić się*, *wykolorować się*, *wysłodzić*) lub wprowadzają zmianę aspektu czynności (*zasaldować*, *zlażurowieć*, *wyneronić się*).

*
* * *

1. Zdecydowaną większość w badanym materiale stanowią okazjonalizmy, czyli takie jednostki leksykalne, które wystąpiły tylko w konkretnym tekście²². Zazwyczaj nie stanowią one odrębnych leksemów odnotowywanych przez słowniki²³, a w badanych materiałach, poza nielicznymi wyjątkami, mają jednokrotne użycia. Mimo to, tworzone zazwyczaj na podstawie produktywnych modeli słowotwórczych, wykazują niezwykłą regularność semantyczną i wtapiają się w sposób niemalże niezauważalny w tekst literacki. Wańkowicz wykorzystuje też – zgodne z normą – ale mało produktywne modele słowotwórcze, posługując się rzadkimi i izolowanymi formantami typu: *-niś*, *-ujka*, *-ulek*, *-ul*, *-atka*, *-on*, np.: *dokuczniś*, *kłujka*, *zgodulek*, *szpetul*, *odrastałka*, *czupidron*. Tylko niektóre neologizmy Wańkowiczowskie mają charakter pozasystemowy²⁴, np. *brekekeks*, *kuwaka*, *używantes*. Z rzadka też zdarzają się

²² Zob. na ten temat: K. Chruścińska, *O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach*, w: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1978, s. 69–72; też: T. Smótkowa, *Neologizmy...*, s. 14–15.

²³ Niektóre z wyekscerpowanych wyrazów odnotowane w SJPD wyłącznie z przykładami z Wańkowicza mają kwalifikator *indyw.* lub *rzad.*, np.: *malerías*, *brzydół*, *kukunamuniowaty*, *opowiaduszki*, *kundlizm*, *ociupeńki*, *zmierschłość*.

²⁴ Neologizmy pozasystemowe lub absolutne to neologizmy utworzone niezgodnie z normą leksykalną i słowotwórczą obowiązującą w danym języku; por. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgótkowej, Poznań 1994–2000; też: T. Smótkowa, *Neologizmy...*, s. 17–18.

neologizmy analogiczne²⁵, np. *kornografia*, *kuchniolog* czy *bosopięty* zamiast *bosonogi*.

2. Wańkowiczowskie neologizmy powstały nie z potrzeby nazwania nowych obiektów lub tylko subiektywnie określonych fragmentów rzeczywistości nie mających jeszcze nazwy²⁶, ale przede wszystkim, z chęci wyrażenia osobistego stosunku pisarza do owej rzeczywistości. Ukute przez pisarza derywaty bardzo często wskazują na emocjonalne ustosunkowanie się nadawcy względem opisywanego desygnatu, wyrażając uczucia takie jak niechęć, wstręt, zniecierpliwienie, antypatia (np.: *czupidron*, *hipergrubiec*, *poznawadło*, *przyklejadło*, *przyszywadło*), współczucie i politowanie (np.: *dzierżawczyzna*) lub emocje pozytywne (np.: *kindźątka*, *maleńtas*, *sąsiadczątka*, *zgodulek*). Sporo jest tu formacji żartobliwych (np.: *kuchniolog*, *ledziusia*, *odrastałka*, *świętuszek*, *zachryplec*) i rubasznych (np.: *niedotrup*, *używantes*, *żujec*). Zdarza się, że nawet formacje o charakterze pejoratywno-augmentatywnym kontekstowo wyrażają emocje pozytywne (np.: *brzydul*, *leniuszydło*, *prześpęca*, *szpetul*, *wstrętus*). Neologizmy intensyfikują więc określone cechy albo też dołączają odpowiednie cechy do znaczenia wyrazu występującego w tekście²⁷. Modyfikację znaczenia rozpowszechnionych w polszczyźnie ogólnej wyrazów Wańkowicz uzyskuje choćby poprzez zmianę kategorii rodzaju (np. *brzydul* zamiast *brzydula*), zmianę kategorii części mowy (np. *wygwizd* od *wygwizdać*; *popisk* od *popiskiwać*; *holenderskość* od *holenderski*; *panasakowiczowy* od wyrażenia *pan Sakowicz*), modyfikację znaczenia czynności wyrażonej przez czasownik (por. *podreżyserować*, *zareżyserować* i ogólnopolskie *wyreżyserować*, *reżyserować*), zmianę aspektu czasownika (por. *zasaldować* i notowane w SJPD *saldować*), intensyfikowanie znaczeń za pomocą wykładników słowotwórczych (np. *wszech-*: *wszechuzdolniony*; *-ydło*: *leniuszydło*; *anty-*: *antywiewiórczy*, *antychłopcowy*).

²⁵ Za neologizm analogiczny badacze uznają taki neologizm, który powiela jakąś konkretną, jednostkową strukturę, np. *własnonożnie* na wzór *własnoręcznie*, albo też odwzorowuje tylko strukturę interpretacyjno-pojęciową wyrazów podstawowych; zob. T. Smótkowa, *Neologizmy...*, s. 18.

²⁶ Funkcję nominatywną w *Zielu na kraterze* pełni jedynie neologizm *terebehten*.

²⁷ Por. T. Skubalanka, *Neologizmy...*, s. 162.

3. Niekiedy neologizmy łączą znaczenie dosłowne ze znaczeniem kontekstowym i wprowadzają nowy odcień znaczeniowy żartobliwo-ironiczny, np.: *trup, niedotrup, pyton, pisanąć, dotrupić się*. Znaczenie kontekstowe, tak różne od znaczenia etymologicznego zostaje dodatkowo wsparte występującą w tekście definicją nowego znaczenia, wyznaczającą zakres użycia danego wyrazu²⁸. Zamierzoną aluzyjność dostrzec też można w derywatach *probąszcz, czupidron*, a także zestawieniu *Tutti-Rutti* Ziel 26. Pisarz, wprowadzając neologizmy dla nazwania określonego desygnatu, dokonuje swoistej reinterpretacji tego obiektu i wykorzystuje w nowej nazwie cechy obiektu dotychczas pomijane lub też cechy, które chwilowo wydają się najważniejsze²⁹. Bogaty pod tym względem jest zasób leksykalny dotyczący dzieci Wańkowicza, np.: *brzydul, szpetul, przestępca, wstrętus, leniuszydło, odrastałki, pohukadła, pytony, ciupuliny, maleńtasy, kindźątka*³⁰.

4. Nowe wyrazy w syntetyczny sposób ujmują opisywaną rzeczywistość, kondensują bogatą treść, którą w polszczyźnie ogólnej należałoby wyrażać w skomplikowanych i rozbudowanych wypowiedziach, np. neologizmom *nakrzyżykowany, utorebkowany, ubucony, zbruderszaftowany, przeturysować, pucybutować* odpowiadają wielowyrzowe definicje znaczeniowe. Innym sposobem zaznaczania skrótów myślowych i wskazywania niuansów semantycznych są stosowane przez pisarza pojemne pod względem znaczeniowym, tzw. słowa wytrychy: *kuwaka, kuwacki, po kuwacku, brekekeks*.

5. Podlegające analizie słownictwo ma antropocentryczny charakter. Wańkowicz tworzy przede wszystkim nazwy ludzi oraz neologizmy dotyczące życia duchowego człowieka i środowiska zewnętrznego, np.:

- nazwy ludzi, odwołujące się do wieku, wykonywanej czynności, cech zewnętrznych i wewnętrznych wskazywanej osoby: *zgodulek, żujec, maleńtas, cypidon, zachryplec, wstrętus, szpetul, hipergrubiec, kindźątka, sąsiadczątka, odrastałka, przyszywadło, przyklejadło, poznawadło, pyton*;

²⁸ T. Skubalanka nazywa je neologizmami aluzyjnymi; por.: *Neologizmy...*, s. 158.

²⁹ T. Smółkowa, *Neologizmy...*, s. 9.

³⁰ W cytowanym materiale nie uwzględniłam neosemantyzmów typu *Dudy, Dudki*.

- nazwy cech fizycznych i psychicznych człowieka: *zwierzątkowy, dziecięcowy, antychłopcowy, służący, seksusowy, małpkowski, ciotkowski, ciociomamowy, bezreligijny, żabski, oszukiwy, kukunamuniowaty, pozakingowy*;
- nazwy miejsc: *myszowisko, Szczypin, Kłujewo*;
- nazwy abstrakcyjnych cech: *Lechnickość, dumasizm, kundlizm*;
- rzeczownikowe nazwy czynności: *neronienie się, pomidorzenie, szkolczenie*;
- czasowniki nazywające czynności wykonywane przez ludzi³¹: *seksapilować się, skarżypycić, rozabić się, utęścić się, wybocić, podbaronić*.

6. Czytelnik Wańkowiczowskiej prozy, mimo nagromadzenia nieznanymi polszczyźnie ogólniej wyrazów, z reguły nie ma problemu z deszyfracją tekstu literackiego. Sprzyjają temu struktury powielane w wielu nazwach znanych użytkownikom polszczyzny. A jednak trudno mówić o pełnej stabilizacji tych neologizmów w normie leksykalnej języka ogólnego³². Stworzone na użytek konkretnego tekstu literackiego, wspierane jedynie kontekstem sytuacyjnym, nie zdołały wejść do powszechnego obiegu. Wyjątek stanowi oczywiście znany polszczyźnie ogólniej rzeczownik *kundlizm*, a także funkcjonujące w środowiskowych odmianach polszczyzny derywaty *maleńtas* czy *siądzka*.

³¹ Spośród 48 derywatów czasownikowych aż 45 nazywa czynności wykonywane bezpośrednio przez ludzi, 2 derywaty określają urodziny Kinga, 3 – przedmioty i zwierzęta (formy imiesłowowe *wyszumlowany, napyrkocony, rozksiężycony*).

³² T. Smółkowa twierdzi, iż brak stabilizacji neologizmów wynika z przynależności takich wyrazów do warstw leksykalnych szybko zmieniających się, np. do leksyki potocznej, środowiskowej; zob. *Neologizmy...*, s. 27.